...ANTISEMITISM

Het woord 'antisemitisme' valt vaak tijdens incidenten. Denk aan de 'Maccabi-rellen' in november 2024, of de affaire rondom Douwe Bob van afgelopen juli. Achter zulke verhitte debatten gaat een strijd schuil over de betekenis van dit woord. Wat telt als antisemitisch, en wat niet? Het hangt er maar net van af welke definitie je hanteert. Voor docenten is het belangrijk om leerlingen en studenten hiervan bewust te maken en hen te leren hoe definities in een debat worden ingezet.

Hoewel het fenomeen antisemitisme al zo oud is als de jaartelling, geldt dat niet voor het woord zelf. Het werd in 1874 bedacht door de Duitse journalist Wilhelm Marr, die met het woord 'antisemitisme' uitgesproken antisemitische intenties had. Voor hem kwam de oude en soms nog religieus getinte Jodenhaat – ook anti-judaïsme genoemd – in dit begrip samen met een uitgesproken nieuwe racistische politiek tegen Joden en het Jodendom. Hij liet zich inspireren door koloniaal racisme: hij was erg onder de indruk van de rassenscheiding en -onderdrukking in de Verenigde Staten en op andere plekken in de Amerika's, die hij tijdens een reis in de jaren 1860 bezocht.

EEN NIEUW WOORD

Dat er een nieuw woord uitgevonden moest worden, laat zien dat er misschien toch ook wel iets nieuws aan de gang was, zelfs al paste dat nieuwe fenomeen in een langere traditie van Jodenhaat. De meeste wetenschappelijke definitiekwesties richten zich dan ook op dat vraagstuk: is antisemitisme nou het product van de moderniteit, of al millennia oud?

Zo benadrukt historicus George Mosse de lange traditie als hij schrijft dat de oude mythes en legendes over Joden "nieuw leven werd ingeblazen". Het religieuze motief werd ingeruild voor een seculiere inbedding, maar het waren in de kern nog steeds dezelfde oude verhalen. Wat Mosse daarmee zegt is dat die oudere oorsprong ertoe doet: het nieuwe, moderne racisme zocht slachtoffergroepen en had daarvoor een vruchtbare bodem nodig van bestaande tradities van haat en uitsluiting. Ook

E

hoogleraar Bart Wallet ziet antisemitisme zo, en omschrijft het als “een repertoire vol anti-Joodse beelden en sprookjes, opgebouwd van de late oudheid tot nu.”

Daar tegenover staat een lijn waarvan de bekende socioloog Zygmunt Bauman de voornaamste vertolker is. Het gaat niet om de intensiteit, oorsprong of de richting van de haatgevoelens, schrijft Bauman, maar om de moderne praktijk van *social engineering* waar het onderdeel van is. Dit antisemitisme komt neer, schrijft Bauman, op het proberen te creëren van een “kunstmatige sociale orde” waarin “alles wat er niet in past wordt weggesneden”, alsof het een vorm van tuinieren is. Alleen gaat het hier niet om een tuin, maar om een maatschappij, en komt ‘wegsnijden’ neer op genocide.

EEN BEGRIP TUSSEN WETENSCHAP EN POLITIEK

Toen Wilhelm Marr rond 1865 het begrip ‘antisemitisme’ introduceerde, deed hij dat niet alleen om Jodenhaat te uiten en te rechtvaardigen, maar juist ook om er een ideologische basis voor te leggen. Na de Holocaust, waarin eeuwenoude anti-Joodse vooroordelen op catastrofale wijze tot uiting waren gekomen, kreeg antisemitisme meer de functie van een analytisch begrip om Jodenhaat mee te benoemen en zichtbaar te maken.

Het debat over antisemitisme kreeg een nieuwe dimensie na de oprichting van de staat Israël in 1948. Voor veel Joden was het zionisme – de wens voor een eigen Joodse staat – een antwoord op eeuwen van vervolging en stateloosheid. Maar het ontstaan van Israël leidde ook tot hevig verzet in de Arabische wereld, met meerdere oorlogen in de daaropvolgende decennia tot gevolg. Naarmate de conflicten met de buurlanden groeiden nam ook het antizionisme toe. Het antizionisme werd echter niet alleen gevoed door de vijandigheid van Israëls buurlanden. Ook in andere delen van de wereld nam de kritiek toe, waarbij de nadruk lag op de naleving van mensenrechten en internationaal recht. Voor veel critici raakte de Israëlische politiek tegenover de Palestijnen aan bredere vragen van rechtvaardigheid en gelijkheid, waardoor het debat zich ver buiten het Midden-Oosten verspreidde.

Israël werd zo steeds vaker bekritiseerd en in sommige gevallen werd zijn bestaansrecht ontkend. Voor veel Joden raakte die vijandigheid verweven met ouder antisemitisme. Niet alleen werden zij als individuen gediscrimineerd, ook hun collectieve zelfbeschikking werd nu ter discussie gesteld. Een nieuw antisemitisme was geboren, maar wel een die kritiek op Israël in toenemende mate onmogelijk zou maken.

DEFINITIE VAN ANTISEMITISME

De Amerikaanse antisemitisme-expert Kenneth Stern probeerde dit ‘nieuwe antisemitisme’ te vatten in een definitie. Hij wees erop dat Jodenhaat in de moderne tijd vaak een politieke vorm aannam, waarin Israël centraal stond. Zijn definitie werd in 2016 vrijwel integraal overgenomen door de *International Holocaust Remembrance Alliance* (IHRA), een intergouvernementeel samenwerkingsverband voor Holocaustherinnering en -educatie.

WELKE **DEFINITIE** IEMAND VERKIEST, **VOORSPELT** AARDIG IEMANDS **POSITIE** IN HET DEBAT

De IHRA-definitie van antisemitisme luidt als volgt:

> *"Antisemitisme is een bepaalde perceptie van Joden die tot uiting kan komen als een gevoel van haat jegens Joden. Retorische en fysieke uitingen van antisemitisme zijn gericht tegen Joodse of niet-Joodse personen en/of hun eigendom en tegen instellingen en religieuze voorzieningen van de Joodse gemeenschap."*

De tekst zelf is breed en algemeen, maar bij de definitie zijn voorbeelden gevoegd die expliciet verwijzen naar Israël. Zo wordt het ontkennen van het bestaansrecht van de Joodse staat als antisemitisch benoemd, omdat het Joden anders dan andere volken het recht op zelfbeschikking zou ontzeggen.

Sommige wetenschappers zijn het niet eens met de IHRA-definitie. Voorstanders zien hierin een noodzakelijke erkenning van hoe antisemitisme zich in de 21e eeuw vaak manifesteert. Critici vrezen dat de voorbeelden juist gebruikt kunnen worden om legitieme kritiek op Israëlisch beleid af te wijzen door die als antisemitisch te bestempelen. Daarmee is de definitie zelf onderdeel geworden van het politieke en maatschappelijke debat over antisemitisme.

JERUSALEM DECLARATION

In reactie op de IHRA-definitie heeft een groep wetenschappers de *Jerusalem Declaration on Antisemitism* (JDO) opgesteld en ondertekend. Dit is een alternatieve definitie waarin is geprobeerd om een aantal nadelen van de IHRA-definitie te ondervangen. De basis van deze definitie is zo mogelijk nog eenvoudiger en stelt het zo:

> *"Antisemitisme is discriminatie, vooroordelen, vijandigheid of geweld gericht tegen Joden om het feit dat ze Joods zijn (of tegen Joodse organisaties om het feit dat ze Joods zijn)."*

De voorbeelden en richtlijnen die vervolgens worden gegeven in de Jerusalem Declaration zijn bedoeld om helderheid te verschaffen. Ze gaan in op de fundamentele aard van antisemitisme – een vorm van racisme, waarin bevolkingsgroepen geëssentialiseerd worden – en ook op het heikele punt van Israël-kritiek. "Zelfs al kan het controversieel zijn," zo valt er te lezen, "het is op zichzelf niet antisemitisch Israël te vergelijken met andere historische casussen, ook die van kolonialisme en apartheid."

WELKE DEFINITIE TELT?

Welke definitie van antisemitisme iemand verkiest, is een aardige voorspeller van iemands positie in het debat. Over de IHRA-definitie zegt de vooraanstaande historicus Mark Mazower, auteur van *Over antisemitisme. De geschiedenis van een woord* (2025), zelfs dat die vooral "heel bruikbaar is als je mensen de mond wilt snoeren", omdat Israël-kritiek er al snel verdacht mee te maken is. Mazower stelt dat er eigenlijk twee soorten antisemitisme zijn: één om racisme en haat tegen Joden mee te bedrijven en één om kritiek op Israël mee te pareren.

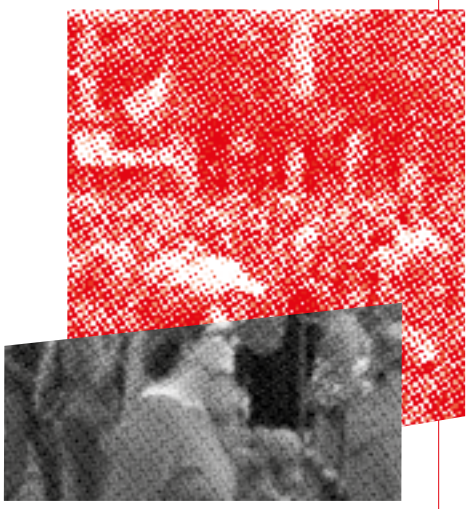

In het wetenschappelijke debat geldt dat er niet zoiets is als een definitieve definitie, waar niet meer over gediscussieerd hoeft te worden. Eerder is het tegengestelde het geval. Het voortdurend overdenken en aanscherpen van definities helpt uiteindelijk om ons begrip van de materie te vergroten, een definitie is daarmee een middel en geen doel. Daar zit dus ook een waarschuwing in: een definitie is geen objectieve meetlat waarlangs je de wereld kan leggen. Discussie over de definitie is onderdeel van de definitie: achter een definitie hoort altijd een vraagteken zodat het een begin van een gesprek kan zijn.

IN DE KLAS

Voor docenten ligt de uitdaging dus niet in het aanbieden van één 'juiste' definitie, maar in het zichtbaar maken van de verschillen en de betekenis daarvan. Laat leerlingen of studenten bijvoorbeeld eens naar historische voorbeelden van anti-judaïsme en antisemitisme kijken, en onderzoeken hoe ze die vandaag de dag nog terugzien. Of laat ze de IHRA- en Jerusalem-definitie naast elkaar leggen en de overeenkomsten en verschillen analyseren. Ook kunnen leerlingen en studenten worden uitgedaagd om zelf een nieuwe definitie te formuleren, of de voor- en nadelen van het gebruik van voorbeelden bij een definitie te bespreken. Op die manier leren ze niet alleen wat antisemitisme betekent, maar ook hoe taal en definities functioneren in een maatschappelijk en politiek debat. ■